

OSMANLI İKTİSAT TARİHÇİSİ YAVUZ CEZAR ÜZERİNE BİR AKADEMİK BİYOGRAFİ DENEMESİ*

An Academic Biography on Ottoman Economic Historian Yavuz Cezar

Bekir Emre AŞKIN**

Özet

Yavuz Cezar, Osmanlı tarihi araştırmalarına çok önemli ve kritik katkılar yapmış bir iktisat tarihçisidir. Akademik biyografi niteliğindeki bu makalede Cezar'ın akademik kariyeri ve ortamı, eserleri ve bunları üretirken beslendiği kaynaklar, yaptığı tespitler ve ulaştığı sonuçlar bütüncül bir bakış açısıyla incelenmektedir. Cezar özellikle mali tarih ve kurumlar, sarraflar ve kredi ilişkileri, esham sistemi, vergiler ve reformlar gibi Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik tarihini aydınlatacak pek çok farklı konuda eser ortaya koymuştur. Şöhreti araştırmacıların malumu olan "Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih" başlıklı tek kitabı, yayımlandığı 1986 yılından beri Osmanlı tarihi araştırmalarında başucu eserlerden biri olma özelliğini bugün dahi korumaktadır. Kurumlara özel bir ilgi gösteren Cezar, kurumların bütün yönleriyle araştırılması ve anlaşılmasından sonra daha sağlam analizler yapılabileceğini iddia etmiş; kendi eserlerinde bu temeli inşa etmek üzerine yoğunlaşmıştır. Kaynakları eleştirel ve metodolojik süzgeçten geçirerek okumak ve sosyo-ekonomik değişim-dönüşüm sürecinin serencamını ayrıntılandırmak üzere literatürde asli bir yer edinmiştir. İktisat tarihçileri üzerine

* Metnin yazımında bazı ayrıntıların aydınlatılmasında kendisine danıştığım Prof. Dr. Yavuz CEZAR'a nezaketi için müteşekkirim.

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, bemreaskin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3273-0214.

yapılacak uzun soluklu bir araştırma projesinin ilk eseri olan bu makale, alandaki akademik biyografi boşluğunun doldurulması hususunda bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisat Tarihi, Osmanlı İktisat Tarihi, Osmanlı Maliyesi, Kurumlar, Yavuz Cezar.

Abstract

Yavuz Cezar is an economic historian who has made significant and critical contributions to the Ottoman historical studies. This paper, as an academic biography, tries to offer a holistic analysis of Cezar's academic career and environment, his works and the sources he used, and his findings and conclusions. Cezar produced works on a wide range of topics that shed light on the socio-economic history of the Ottoman Empire, such as financial history and financial institutions, *sarrafs* and their credit relations, the *esham* system, taxation, and reforms. His only book, titled "An Era of Crisis and Change in the Ottoman Finance Department: Financial History from the Eighteenth Century to the Tanzimat", which is well known to researchers, has been one of the essential works in Ottoman history research since it was published in 1986. Cezar paid special attention to institutions and argued that robust analyses could be made only after institutions were thoroughly researched and understood, which is why he concentrated on building this foundation in his own works. He has achieved an essential place in the literature by reading the sources through a critical and methodological filter and elaborating on the process of socio-economic change and transformation. This paper is the first work of a long-term research project on economic historians and aims to contribute to filling the academic biography gap in the field.

Keywords: Economic History, Ottoman Economic History, Ottoman Finance, Institutions, Yavuz Cezar.

Giriş

Yavuz Cezar, 25 Haziran 1946 tarihinde Erzincan'da doğdu.¹ Osmanlı tarihçisi Mustafa Cezar² ile öğretmen Fevziye Cezar'ın oğlu olarak dünyaya gelen Yavuz Cezar, ilkokul eğitimini Üsküdar'daki Paşakapısı İlkokulunda tamamladı.³ Orta ve lise öğrenimini ise 1957-1965 yılları arasında Türkiye'nin en eski ve köklü liselerinden biri olan Saint Joseph Fransız Lisesi'nde bitirdi.⁴ Aynı zamanda AFS (American Field Service) bursu ile Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti, Utah-Wasatch High School'da değişim öğrencisi olarak eğitim aldı. 1965'te, dönemin akademik tartışmalarının merkezlerinden biri olan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde eğitimine başladı. İlk iki yıl ortak dersleri aldıktan sonra İstatistik-Maliye disiplinlerini seçerek alanını belirledi. İktisat Fakültesi'ni tercih etmesinin arkasında yatan sebepler, Türkiye'de planlı ekonomiye geçişin etkisiyle iktisat biliminin revaç bulması ve daha önce edindiği yurtdışı tecrübesi sebebiyle sosyal mevzulara ilgisinin artması olmuştur.⁵ 1961 Anayasasının ardından ortaya çıkan yeni kurumlar iktisatçıları önemli bir meslek grubu haline getirmişti. Özellikle Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla iktisatçıların prestiji yükselmişti.⁶ İktisat Fakültesi'ne girdiği yıllarda fakültenin öğretim kadrosunda Ömer Lütfi Barkan, Sabri Ülgener, Ömer Celal Sarc, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Orhan

¹ İktisat Fakültesi'ndeki sınıf arkadaşlarının Yavuz Cezar'ın doğumuna atfen Karınca Yılığ'ına yazdığı kısım: "ve Tanrı Erzincan'a müthiş bir depremle verdiği onulmaz acıları hafifletsin deyi Yavuz kaluna emreyledi; 'Gel bakalım yeryüzüne artık, dokuz ay on gün oldu.'" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1969 Karınca Yılığ.

² 1920 yılında Amasya'da doğan Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (1965) ve dört ciltlik *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1957- 1960) başta olmak üzere pek çok önemli esere imza atmış bir Osmanlı tarihçisi ve sanat tarihçisidir. Tarih öğretmeni olarak İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne atandıktan sonra 1969'da doçentliğe, 1978'de profesörlüğe yükseldi. Akademi, 1982'de Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüştürüldüğünde Mustafa Cezar da Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü başkanı oldu. Özellikle Türk sanat tarihi, şehircilik ve imar sistemi gibi alanlarda yayımlar yapan Mustafa Cezar, sonrasında ders vermeye devam etse de 1987 yılında emekli oldu. 3 Aralık 2009'da hakka yürüdü. Yavuz Cezar'ın, babası Mustafa Cezar'ın en önemli eserlerinden biri olan *Levendler* kitabına yazdığı önsöz için bkz. Yavuz Cezar, "İkinci Baskı İçin", *Osmanlı Tarihinde Levendler*, mlf. Mustafa Cezar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. IX-XI.

³ Bu okul günümüzde Paşakapısı Mesleki Eğitim Merkezi olarak hizmet vermektedir.

⁴ Önemli konumlara yükselmiş pek çok ismi mezun eden Saint Joseph Fransız Lisesi, 1870 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Kendisi gibi bir iktisat tarihçisi olan Zafer Toprak ile aynı dönemde okumuş ve mezun olmuşlardır.

⁵ Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV), *Otobiyografik Bir Anlatı V: Türkiye'de İktisat Tarihçiliği, Yavuz Cezar* (23 Ocak 2012).

⁶ Yavuz Cezar, "Tanzimat'tan Yeni Türkiye'ye Siyasetin Dönüşen Mimarisi Oturumu Açılış Konuşması", *İktisat Dergisi* 42. *İktisatçılar Haftası Özel Sayısı: Yeniden Yapılanma Sürecinde İktisat, Siyaset ve İlişkiler*, 540 (2018), s. 115.

Tuna, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer gibi önemli isimler yer alıyordu.⁷ Belki de tarihinin en hareketli dönemini yaşayan fakülte, bahsedilen isimlere bakıldığında siyasi olarak adeta minyatür bir Türkiye portresi görünümündeydi.

Bugünden farklı olarak o dönem lisans öğrencileri yüksek lisans ve doktora seminerlerine kayıt yaptırabiliyordu. Cezar da lisans üçüncü sınıftayken bu seminerlere yazılmıştı. Devamında ise akademik kariyer hedefliyor ve Sabri Ülgener'in kürsüsünde bir iktisatçı olarak akademiye devam etmek istiyordu.⁸ Bu esnada, İktisat Fakültesi'nin verdiği asistanlık ilanına başvurmuş, gayet iyi bir kağıt vermesine rağmen sınav sonuçları açıklanmamıştı. Yaşanan bu hukuksuzluk neticesinde ortada idari yargıya taşınabilecek bir durum varken fakülteye bu şekilde intisap etmeyi uygun görmemişti.⁹ Ardından, 1970 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra askerlik görevini yapmak üzere akademik ortamdaki uzaklaşmıştı. Bir buçuk sene sonra döndüğünde fakültede aynı bölümde okuduğu eşi Ayşe Cezar ile evlenmiş, 1973 yılında oğlu Barış Cezar¹⁰, 1977 yılında ise kızı Başak Cezar Kutlu¹¹ dünyaya gelmişti. Akademik ortamın içinde bulunduğu durum nedeniyle başka bir kariyer yoluna girmiş ve aslında iyi bir iş de bulmuştu. Tam işe girmek üzereyken yönünü tekrardan akademiye döndürecek bir gelişme yaşanmış, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yeni asistan alımları için ilana çıkmıştı. Bu defa Cezar'ın tercihi İktisat Tarihi kürsüsü olmuştu. Bu tercih bazıları tarafından şaşkınlık hatta kızgınlıkla karşılanmış, "oraya girersen bir daha çıkamazsın!" şeklinde uyarılara bile konu olmuştu.¹² Nihayetinde başvurusu olumlu sonuçlanmış ve Ömer Lütfi Barkan'ın kurduğu akademik prestiji yüksek İktisat Tarihi kürsüsüne asistan olarak girmişti.

⁷ Ahmed Güner Sayar, *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 135-169. Fakülte'nin kuruluşuna ve kadrosuna dair bkz. Coşkun Çakır – Şevket Kâmil Akar, "İktisat Eğitiminin Beşiği: İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin Kuruluşu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 49 (1998), s. 271-310.

⁸ Karınca Yillığı'nda sınıf arkadaşlarının onun için yazdığı pasaj dikkat çekicidir: "Öğrenmeye başladığı günden bu yana ilim aşkıyla yanıp tutuşan değerli arkadaşımızın en kısa zamanda bu yolda başarılı olacağını umarken; ona, şen, esen ve bütün dileklerinin gerçekleşeceği uzun bir ömür dileriz".

⁹ Cezar, "Açılış Konuşması", s. 115.

¹⁰ Barış Cezar, Robert Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi bölümünden mezun olduktan sonra uzun süre finans sektöründe çalıştı. Çevirmen olarak pek çok önemli eseri Türkçeye kazandırdı. Yapı Kredi Yayınları, Koç Üniversitesi Yayınları, Metis Yayınları ve İletişim Yayınları'ndan pek çok çevirisi yayımlandı.

¹¹ Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nü 1999 yılında yüksek onur derecesiyle bitiren Başak Cezar Kutlu, daha sonrasında yurtiçinde ve yurtdışında pek çok önemli şirkette üst düzey yöneticilik yaptı.

¹² Cezar, "Açılış Konuşması", s. 115.

Akademi: İktisat Tarihi Kürsüsü

Cezar'ın İktisat Fakültesi'ndeki lisans eğitiminden sonra iktisat tarihine yönelmesinin pek çok sebebi olduğu söylenebilir. Barkan'ın etrafında bir araya gelen araştırmacıların oluşturduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik tarihine dair en temel çalışmaların yapıldığı kürsü önemli bir cazibe merkezi haline gelmişti. Dönemin en önde gelen dergilerinden biri olan ve 1939 yılından beri çıkarılan İktisat Fakültesi Mecmuası, Barkan ve Ülgener gibi iktisat tarihçilerinin editörlüğünde yayımlanıyordu.¹³ Her bir sayıda Osmanlı iktisat tarihinin etkisi derin bir şekilde hissediliyordu. Ayrıca, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), feodalizm, doğu despotizmi ve geri kalmışlık gibi dönemin en hararetle ve popüler tartışma konularında iktisat tarihi kilit bir noktadaydı. İktisatçısından sosyoloğuna, edebiyatçısından felsefecisine pek çok araştırmacı/yazar, meseleleri ele alırken sırtını Osmanlı tarihine yaslayarak analiz yapma ihtiyacını hissediyordu. Babası Mustafa Cezar'ın Osmanlı Tarihi çalışmalarının içinde olması, büyüdüğü ortamda tarihçilerin sürekli ve yoğun olarak bulunması, ayrıca aldığı iktisat eğitimi ile yukarıda sayılan durumların birleşimi, onun akademiye girme tercihlerini şekillendirmiş olmalıydı. Mevcut ortamda aklındaki sorulara cevap verebilmek için doğru adresin iktisat tarihi kürsüsü olduğuna karar vermişti.

Cezar'ın asistan olarak göreve başladığı yıl Barkan yaş haddinden emekli olmuş, kürsünün başına aynı zamanda İktisat Fakültesi dekanı olan Lütfi Güçer geçmişti. Bu sırada Mehmet Genç ve Halil Sahillioğlu gibi iktisat tarihçileri kürsüde çalışmalarını sürdürmekteydi. Daha sonra kürsü başkanı olarak pek çok öğrenci yetiştirecek iktisat tarihçisi Tefik Güran da aynı yıl asistan olarak göreve başlamış, uzun süre Ömer Lütfi Barkan'ın asistanlığı yapan ve çalışmalarında ona yardımcı olan Mübahat S. Kütükoğlu ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geçmişti.¹⁴

Yüksek lisans yapmadan direkt doktora devam edebildiği için Cezar da kısa süre içinde doktora yapmaya başladı. Kürsüde, özellikle Barkan'ın yoğun etkisiyle daha çok Osmanlı iktisat tarihi çalışılıyordu. Cezar'ın aklında ise, halihazırda bu kadar yoğun şekilde çalışılan Osmanlı iktisat tarihinden ziyade, farklı coğrafyaların iktisat tarihini oraların yerli araştırmacıları ile yarışacak ölçüde çalışmak vardı. Hem Türkiye'de hem de dünyada Osmanlı dünyasını çalışan pek çok araştırmacı varken, günümüzde dahi Türkiye akademisinde ihmal edilen

¹³ Mecmuanın bazı sayıları iktisat tarihçilerinin, özellikle de Barkan'ın her biri küçük bir kitap uzunluğundaki makalelerini içeriyordu. Örneğin 1962-63'te yayımlanan sayıda Barkan'ın dört adet makalesi, Sahillioğlu'nun ve Güçer'in de birer makalesi yer almıştı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-63).

¹⁴ *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 75. Kuruluş Yüldönümü Albümü*, ed. Seyhun Doğan – Çiğdem Börke Tunalı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 2011.

Avrupa, Asya, Latin Amerika, Afrika iktisat tarihleri üzerine çalışmak ve yoğunlaşmak haklı ve önemli bir istek gibi görünüyordu. Fakat Türkiye'deki akademik ortam bu tür çalışmalara pek müsait değildi. Dünyada ise iktisat tarihi disiplini yeniden şekillenmekte, sonradan “yeni iktisat tarihi” olarak adlandırılacak Kliometri yaklaşımı tüm hızıyla gelişmekteydi. O kadar ki, önde gelen iktisat tarihi dergilerinden olan *Journal of Economic History*'de 1971-75 tarihleri arasında yayımlanan makalelerin %72'si kliometrik metodolojiye dayanıyordu.¹⁵ İktisat teorisinin ve ekonometrinin tarih araştırmalarında kullanılması şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşım, dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemekten geri kalmamıştı. Cezar da bu ortamda, öncesinde ve sonrasında birkaç ismin de yaptığı şekilde, kliometrik çalışmalara temel oluşturabilecek seriler bulmak ümidiyle Osmanlı Arşivi'ne girdi. Dış ticaret haddi, gelir dağılımı gibi verileri oluşturabilecek yeterli ve düzenli veriye ulaşmanın mümkün olmadığını gören Cezar, gerçek anlamda istatistikte kullanılacak verileri içermeyen arşivden beklediğini bulamamıştı.¹⁶

Halil Sahillioğlu, muhtemelen ihmal edildiğini düşündüğü Osmanlı maliyesi üzerine çalışmasını tavsiye ettiğinde aslında Cezar'ın doktora tez konusu belirlenmiş oldu.¹⁷ 18. yüzyıl Osmanlı maliyesi üzerine çalışmalarına başlayan Cezar, hakkında monografiler üretmenin zor hatta rizikolu olduğu bir dönemi ele alıyordu.¹⁸ 18. yüzyıla yoğunlaşmasındaki temel motivasyonlarından biri, bu yüzyıl tam olarak bilinmeden ne Tanzimat sonrası dönem için sağlıklı yorumlar yapılabileceği ne de Osmanlı'nın klasik döneminin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlayabilmenin mümkün olabileceğiydi. Arşivden pek çok belge toplamaya başlayan Cezar Osmanlı maliyesinin karmaşık yapısıyla karşılaşmıştı. İmparatorluk sadece mali yapısıyla değil, topyekün bir değişim sürecine girmişti. Bu nedenle, Osmanlı maliyesi üzerine sağlam temeller üzerinde inşa edilmiş bir

¹⁵ Ahmet Uzun, “Yeni İktisat Tarihi Akımı ve İktisat Tarihi Yazımına Katkıları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/1 (2001), s. 83.

¹⁶ BİSAV, *Türkiye'de İktisat Tarihciliği, Yavuz Cezar*.

¹⁷ Sahillioğlu'nun diğer bir öğrencisi olan iktisat tarihçisi Ahmet Tabakoğlu da Osmanlı maliyesi üzerine çalışmaya aynı dönemde başladı. 1976-1981 yılları arasında “1680-1750 Osmanlı Mali Tarihi” başlıklı doktora tezini kaleme alan Tabakoğlu, tezini 1985 yılında Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi ismiyle yayımlamıştır. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985. Bahsedilen dönemde ihmal edildiği düşünülse de sonradan Osmanlı maliyesi üzerine tafsılatlı monografiler yayımlanmıştır. Bazı önemli örnekler için bkz. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmir*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013; Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi (1560-1660)*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

¹⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 5.

tez yazabilmek için yalnızca hazinenin gelir-gider rakamlarına indirgenmiş bir çalışma değil, öncelikle yeni oluşum ve kurumlaşmaları ortaya koyan bir yaklaşım tercih edilmeliydi.¹⁹ Bu durum bir kere kabul edildiğinde, çok daha kapsamlı bir analiz yapma ihtiyacı kendini göstermiş, devletin tüm kurumlarına nüfuz ederek mevcut sistematığı çözmek gerekmişti.

Osmanlı Mali Tarihi Literatürüne Atılan İlk Adımlar

“Osmanlı Devleti’nin Merkez Mali Tarihi Üzerine Bir Deneme (1774-1840)” başlıklı doktora tezini²⁰ yazmaya devam eden Cezar bu süreçte üç önemli makale yayımlamıştır. İlk makalesini 1977 yılında, Türkiye’nin en eski ve prestijli tarih dergilerinden biri olan *Belleten*’de “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)” başlığıyla kaleme almıştır.²¹ Bu makale, muhallefat/tereke defterleri üzerine yapılmış öncü bir çalışmadır.²² Cezar’a göre, o güne kadar ayanlar hakkında yazılanlar, onların toplumdaki yerleri ve dayandıkları ekonomik ve sosyal güçleri bakımından aydınlatıcı nitelikte değildi, muhallefat kayıtları ise bu noktada bize önemli bilgiler verebilirdi. Dönemindeki diğer Anadolu ayanları ile karşılaştırarak tipik ve ortalama bir ayan olduğunu tespit ettiği Kör İsmailoğlu Hüseyin’i örnek seçen Cezar, 19. yüzyılın ilk yıllarındaki müsadere pratiğini bu ayan üzerinden ayrıntılarıyla incelemiştir. Ayrıca arşiv evrakının neyi söyleyip neyi söylemediğini sorunsallaştırarak çeşitli sorular etrafında ele aldığı meseleyi, farklı açılardan ve derinlemesine analize tabi tutmuştur. Makaledeki önemli tespitlerden birisi, devletin müsadere tatbik ederken esnek bir politika ile, duruma göre terekeyi aileye bir bedel karşılığında bırakarak rızıkoyu en düşük seviyeye indirebilmesi olmuştur. Halihazırda doktora tezini Osmanlı mali tarihi üzerine yazmakta olan Cezar, ayanlara uygulanan müsadere pratiğinin ekonomik ve mali yönlerini de özellikle vurgulayarak, devletin bu yolla hazineye -düzensiz- bir gelir sağladığını, fakat müsaderedeki asıl amacın “kaynakların yeniden dağılımı” şeklinde özetlenebileceğini belirtir. Bu makalesiyle muhallefat/tereke defterlerinin özellikle fiyat tarihi çalışmalarında ne kadar kullanışlı olabileceğini

¹⁹ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 5.

²⁰ Yavuz Cezar, *Osmanlı Devleti’nin Merkez Mali Tarihi Üzerine Bir Deneme (1774-1840)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1982.

²¹ Yavuz Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, 41/161 (1977), s. 41-78.

²² Fatih Bozkurt, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 11/22 (2013), s. 194-195. Bozkurt, Cezar’ın bu makalesini yayımladığı yıllarda muhallefat kayıtlarının fazla ilgi görmediğini fakat 1980’li yıllardan sonra ilginin arttığını tespit eder.

bizzat gösteren Cezar, potansiyel metodolojik problemleri de “ifşa ederek”, günümüzde popüleritesi ziyadesiyle artmış olan bu defterleri kullanan araştırmacılara önemli uyarılarda bulunmayı ihmal etmemiştir.

İkinci makalesinde ise Zahire Hazinesi’ni ele almış ve kuruluş nizamnamesini ilk defa yayımlamıştır.²³ 1793’te Zahire Nezareti’nin, 1795’te ise hazinesinin kurulma sürecini ele alırken bu kurumları Osmanlı maliyesinin değişim dönemi içine yerleştirmiştir. Hazinenin kurulmasının arkasında yatan sebepleri (her ne kadar temel sebep İstanbul’un iâşe sorununa çözüm bulmak olsa da) değerlendirirken meseleyi geniş bir çerçeveye oturtması önemlidir.²⁴ Cezar’a göre 1787-1792 tarihleri arasında gerçekleşen savaşlar nedeniyle kaybedilen topraklarla verimli tarım arazilerinin elden çıkması, zahirenin öncelikle ordu ihtiyacı için kullanılması, kara ve deniz ulaşımının yani zahire taşımacılığının zorlaşması, İstanbul nüfusunun artması, zahire ambarlarının yetersiz olması ve mubayaa usulünün olumsuz etkileri kıtlık riskini arttırmış, nihayetinde Zahire Hazinesi’nin kurulmasına giden süreç başlamıştır. Her ne kadar III. Selim’in tahttan indirilmesinden sonra onun reform döneminin bir ürünü olan bu hazine işlevini önemli ölçüde yitirse de, 1840 yılında tek hazine sistemine dönüşe, yani Hazine-i Celile-i Maliye’nin kurulmasına kadar nasıl varlığını sürdürdüğü Cezar tarafından ayrıntılarıyla incelenmiştir.²⁵ Üçüncü çalışmasında ise Osmanlı mali tarihindeki en önemli uygulamalardan biri olan eshamı ele almış ve örnek belgeler sunarak öncü çalışmayı yapmıştır.²⁶ Daha sonra hem Yavuz Cezar²⁷ hem de Mehmet Genç²⁸ tarafından ayrıntılı şekilde çalışılacak olan esham uygulaması böylece literatüre kazandırılmıştır.²⁹

²³ Yavuz Cezar, “Osmanlı Devleti’nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi”, *Toplum ve Bilim*, 6-7 (1978), s. 111-156.

²⁴ İstanbul’un iâşesine dair diğer önemli çalışması için bkz. Yavuz Cezar, “Osmanlı Devrinde İstanbul’un İâşesinde Et ve Ekmek”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. V, ed. Taha Parla, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3816-3822.

²⁵ Doktora tezinde Zahire Hazinesi’ni ele almasını bu hazinenin diğer hazineler gibi devletin belli gelirlerini doğrudan idare, denetleme ve tahsil yükümlülüğü olmamasına bağlayan Cezar, bunun daha çok “döner sermaye biçiminde örgütlenmiş bir iâşe kurumu” olduğuna işaret eder. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 152.

²⁶ Yavuz Cezar, “Osmanlı Mali Tarihinde ‘Esham’ Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Belgeler”, *Toplum ve Bilim*, 12 (1980), s. 124-143.

²⁷ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 79-88.

²⁸ Mehmet Genç, “Esham”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 376-380.

²⁹ Erol Özvar, “Economic History in Turkey”, *Dove va la storia economica? Metodi e prospettive sec. XIII-XVIII*, Firenze University Press, Firenze, 2011, p. 91-92; Murat Çizakça – Şevket Pamuk, “İktisat Tarihi”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim “Sosyal Bilimler”*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 1997, s. 26.

Osmanlı Mali Tarihinin Ayrıntıları

1982 yılında doktora tezinin bitmesinin ardından Cezar, tezin kitap haline gelmesi için çalışmaya başlamış ve bu süreçte Osmanlı maliyesine dair önemli makaleler yayımlamaya devam etmiştir. Klasik dönem Osmanlı maliyesi üzerine, özellikle Ömer Lütfi Barkan'ın öncü çalışmaları sayesinde anlamlı bir birikim oluşmaya başlamışsa da, bir değişim ve geçiş dönemi olan Tanzimat ve Tanzimat öncesi Osmanlı mali tarihini benzer ilgiyi görmediğini vurgulayan Cezar, "Tanzimat'ta Mali Durum" başlıklı makalesiyle ilgiyi bu döneme yoğunlaştırmıştır.³⁰ Kritik bir dönüm noktası olan Tanzimat'ın ilanından hemen sonraki mali yılda, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'de 1841 yılına ait gelir-gider hesaplarının görüşülmesi ve mecliste alınan kararlar ekseninde yazılan bu makale, dönemin mali durumunun "fotoğrafının çekilmesi" bakımından değerlidir. Makalenin önemli bir kısmı mali verilere ve meclisteki tartışmalara ayrılmıştır. Osmanlı maliyecilerinin devlet maliyesine ilişkin yaklaşım ve uygulamalarına ve Tanzimat sonrası Rumi takvimin ve "kesin hesap" yasasının kabulü gibi meselelere ışık tutan makalede, bütçe tanımlaması üzerine bazı sorular da gündeme gelmiş, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde devre sonu kesin hesabının yanı sıra, ön tahmin niteliği taşıyan bazı bütçe hesaplarının da bulunduğu vurgulanmıştır.³¹ Bunun haricinde, imdadiye uygulaması üzerine ilk çalışmasını 1977'de Hacettepe Üniversitesi'nde düzenlenen kongrede sunmuş olmakla birlikte³², Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu mali krizi aşmak için 17. yüzyılın ikinci yarısındaki imdadiye uygulamalarını ele alan çalışmasını 1984 yılında yayımlayan Cezar, ilk olarak farklı imdad-ı seferiyelerin bulunduğu vurgu yapmış ve araştırmacıların bu kavramları daha dikkatli kullanmaları

³⁰ Yavuz Cezar, "Tanzimat'da Malî Durum: 1840 ve 1841 Yıllarında Hazinesinin Gelir ve Gideri/1841 Yılı Kesin Hesabının Çıkarılmasına İlişkin Prosedür/Günün Mali Sorunları ve Meclis-i Vâlâ'nın Aldığı Kararlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*, 38/3-4 (1984), s. 291-342.

³¹ Bütçeler hakkında Barkan'dan sonraki bazı ayrıntılı çalışmalar için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Ankara, 2003; Mehmet Genç – Erol Özvar (ed.), *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler 1-2*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006; Yakup Akkuş, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalıdır?", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 10 (2013), s. 147-178.

³² Yavuz Cezar, "Osmanlı Mali Tarihinde İmdad-ı Seferiyye ve İmdad-ı Hazeriyye İsimli Vergiler", *First International Congress on the Social and Economic History of Turkey*, ed. Osman Okyar – Halil İnalcık, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1980, s. 37-38. Halil İnalcık ve Osman Okyar tarafından 1977 yılında organize edilen kongreye Immanuel Wallerstein, William McNeill, Bernard Lewis, Rhoads Murphey, Charles Issawi gibi dünyaca ünlü tarihçiler adeta akın etmiştir.

gerektiğini söylemiştir.³³ 18. yüzyıla özgü diğer imdadiyeleri, örneğin eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilen türdeki imdadiyeleri incelemek için öncelikle 17. yüzyıldaki uygulamalara bakması ve terminoloji sorununu çözmesi gerekmektedir. Tanımlamalar, uygulamalar ve tespitler temelinde inşa edilen makalede, imdadiye ödemelerinin reayadan ziyade hâli vakti yerinde kişilerden istendiği, statü farkı gözetilmeden talep edildiği ve mahiyeti itibarıyla kısmi ve farklılaştırılmış bir cebri istikraz olduğu belirtilmiştir.

Gündemle ilgili gelişmelerle de yakından ilgilenen Cezar³⁴, Turgut Özal ile yoğunluk kazanan özelleştirmeler ve bunun üzerine yaşanan hararetli tartışmalara Osmanlı mali tarihinden önemli bir not düşmüştür.³⁵ Bu not aslında Özal'ın Boğaz Köprüsü'nün satılması meselesine “*satamazsınız beyefendi, satamazsınız!*” çıkışıyla muhalefet eden Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp'e “*gelirini satıyoruz*” demesi üzerine bu gelir satışı uygulamasının bir yenilik olmadığını vurgulayan önemli bir yazıdır. Cumhuriyet gazetesinde basılan ve aslında esham uygulamasının anlatıldığı bu yazıda, 18. yüzyılın ikinci yarısında piyasaya sürülen eshamın, her ne kadar olumlu bir etkisi olmuşsa da zamanla devlet maliyesine ne gibi bir büyüklükte zararı olduğu özetlenmiş, Özal dönemi özelleştirme uygulamalarının daha dikkatli ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır. Mali çıkmaza girme riskini göz ardı edip kısa dönemli kârlar hedeflenerek devlet kaynaklarının sarf edilmesine uyarı niteliğinde olan bu gazete yazısı, Cezar'ın bir iktisat tarihçisi hatta daha önemlisi bir maliye tarihçisi olarak gündeme dair önemli bir katkısı olarak görülebilir.

Yavuz Cezar, 1985 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Teorisi ve İktisat Tarihi anabilim dalında doçent olmuştur. Aynı yıl Tersane-i Amire Hazinesi'nin kuruluşunu ele alan bir çalışmasını³⁶ ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi'ne yazdığı “Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi” maddesini³⁷ yayımlamıştır. Tersane-i Amire Hazinesi'ne dair olan

³³ Yavuz Cezar, “Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki ‘İmdadiye’ Uygulamaları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2 (1984), s. 69-102.

³⁴ Konu ile direkt ilgili olmasa da gündemi takip etmesi bakımından, Yapıt'ta çıkan bir kitap eleştirisi üzerine yazdığı ve bizce “eleştirinin eleştirisi” olarak okunabilecek yazı, Cezar'ın ne kadar dikkatli bir okuyucu olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. Yavuz Cezar, “Bir ‘Garip’ Eleştiril!”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 5 (1984), s. 94-96.

³⁵ Yavuz Cezar, “Satış Tarihinin I. Özal’ı: 200 Yıl Önce de ‘Satış’ Vardı”, *Cumhuriyet* (3 Mart 1984), s. 1, 7.

³⁶ Yavuz Cezar, “Osmanlı Devleti’nin Mali Kurumlarından Tersane-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı’nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan*, 41/1-4 (1985), s. 361-388.

³⁷ Yavuz Cezar, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 924-933. Ansiklopedinin maliye başlığında Cezar'ın kaleme aldığı maddeden sonra Stanford Shaw'un

çalışma aslında çok önemli bir belge neşri olup, 18. yüzyılın sonundaki çoklu hazine döneminin İrad-ı Cedid ve Zahir Hazinelerinden sonra kurulan en önemli mali kurumlardan birinin kuruluş yarasını ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nin neden böyle bir hazine oluşturma ihtiyacını hissettiği sorusu üzerine Osmanlı donanmasını işaret eden Cezar, deniz kuvvetlerinin yeni bir düzene kavuşturulması için mali işlerin ayrı bir kurumsal yapı dahilinde yürütülmesinin öneminden bahsetmiştir. Askerî tarih, denizcilik tarihi ve benzeri alanlarda çalışan araştırmacıların üzerine eğildikleri meselelerin “özünü” anlayabilmeleri için iktisat tarihi ve maliye tarihini ihmal etmemeleri gerektiğinin iyi bir örneği olan bu çalışmanın, Cezar'ın tabiriyle bu araştırmacılar için “temel belgelerden biri olarak el altında bulundurulması” gerekmektedir. Bahsedilen ansiklopedi maddesinde ise doktora tezinin ana bulgularını paylaşmış ve Tanzimat'a giden süreçte Osmanlı maliyesinin durumu ve sorunlarını özetlemiştir.

Bir Bunalımın Anatomisi: Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi

Doktora tezi bitmiş olmasına rağmen tezin kitap haline gelmesi için uzun yıllar üzerine çalışmaya devam etmiş, hatta kendi ifadesiyle “sonu gelmez rötuşlardan” dolayı bu süre epey uzamıştır. En sonunda bu çalışma nihayete ermiş ve 1986 yılında “Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)” başlığıyla Alan Yayıncılık tarafından neşredilmiştir.³⁸ Cezar'ın *magnum opus*'u olan bu eserde, 18. yüzyıldan başlayarak Tanzimat'a kadar uzanan dönemde, Osmanlı Devleti'nin çeşitli mali kurum ve politikaları, yani maliye tarihi, kronolojik bir gelişim çizgisinde incelenmiştir. Osmanlı maliyesi iki ayırım altında ele alınmıştır: 1) 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı maliyesinde ortaya çıkan bunalım dönemi, 2) III. Selim'in reformlarıyla başlayan ve Tanzimat'a dek uzanan değişim dönemi. Dönem açısından Ahmet Tabakoğlu'nun çalışmasının (1680-1750) bir devamı sayılabilecek bu çalışmada; maliye teşkilatının çeşitli kalemlerindeki dönüşüm, uzun savaş dönemlerinin oluşturduğu yükün ekonominin parasallaşmasına yol açması, devletin gelirini arttırmak için geliştirilen çözümler ve uygulamaya konulan yeni yöntemler,

---

“Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi” ve Zafer Toprak'ın “II. Meşrutiyet Döneminde İç Borçlanma” yazıları bulunmaktadır.

³⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

gelirlerin toplandığı devlet hazinesinin geçirdiği kurumsal dönüşümler ayrıntılarıyla ele alınmıştır.³⁹

Öncelikle 18. yüzyılın ikinci yarısındaki mali bunalımın kaynaklarını inceleme ihtiyacı duyan Cezar, Osmanlı klasik düzenindeki açmazları özellikle savaşlar bağlamında değerlendirmiş; timar sahalarının mukataalaşma sürecinin ve en nihayetinde hasların tasfiyesiyle mali sorunun askeri sorunla özdeşleşmesinin serencamını gözler önüne sermiştir. Maliyede bunalım yılları olarak nitelendirdiği 1768-1792 yılları arasında devletin ne gibi zorluklarla karşılaştığını ve bu zorlukları aşmak için ne gibi politikalar geliştirdiğini her veçheden değerlendirmeye tabi tutmuş; malikane uygulamasının yol açtığı sorunlar neticesinde esham sisteminin nasıl gündeme geldiği ve uygulandığı, Osmanlı Devleti'nde ilk defa dış borç alması fikrinin doğması, başvurma sıklığı artan müsadere pratiği ve yükselen faiz yükü gibi meseleleri dönemin tüm yoğunluğunu yansıtırçasına, Osmanlı arşivindeki yüzlerce evraka ve mevcut literatüre dayanarak açıklığa kavuşturmuştur. Maliyeyi ve tabii ki devletin bütün kurumlarını zora sokan uzun savaş yıllarının ardından, yani 1792'den sonra, Tanzimat'ın ilanına kadar götürebileceğimiz yeni mali politikalar ve maliyede yeni kurumlaşmalar dönemi başlamıştır. Özellikle reformların finansmanı için kurulan İrad-ı Cedid Hazinesi ile tek hazine düzeni son bulmuş, ardından kurulan -her ne kadar bir işe kurumu olarak kurulsada- Zahir Hazinesi (1795) ve Tersane-i Amire Hazinesi (1805) ile çoklu hazine düzenine geçilmiştir. Cezar'ın bu değişim dönemini ele alırken bahsedilen hazinelerin kuruluş sürecini ve devletin yeni gelir kaynakları bulma/yaratma stratejilerini detaylandırması, maliye tarihindeki kritik ve sancılı bir ara dönemi, ve sonuç olarak Tanzimat dönemi maliyesini doğuracak gelişmeleri açıklamaları bakımından önem arz etmektedir. III. Selim'in 1807'de tahttan indirilip onun kurmuş olduğu İrad-ı Cedid Hazinesi lağvedildiyse de çoklu hazine sistemi devam etmiştir. 1826'da ise yeniçeri ocağının kaldırılması ve yerine Asâkir-i Mansure ordusunun ikamesi ile ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar merkezileşme sürecine hız kazandırmıştır. Bu süreçte oluşturulan Mukataat Hazinesi, Mansure Hazinesi, Redif Hazinesi gibi yeni mali kurumları kuruluş ve gelir-giderleri bakımından inceleyen Cezar, bu süreçte, "sonun başlangıcı" olarak tanımladığı Tanzimat'a kadar bir "deneyerek arayıp-bulma dönemi"ne girildiği tespitinde bulunmuştur.⁴⁰ Tanzimat'ın klasik düzenin kesin tasfiyesinin başlaması bakımından bir son, yeni düzenlemeler ve tek hazine sistemine dönüş bakımından ise bir başlangıç olduğu düşüncesiyle kitabının son bölümünü kaleme alan Cezar, uygulanan mali politikalara ve tüm çabalara rağmen devlet bütçesinin açık

³⁹ Kaya Bayraktar, "Osmanlı Maliyesi Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD): Türk İktisat Tarihi Sayısı*, 1/1 (2003), s. 128.

⁴⁰ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 305.

vermeye devam etmesini başarısızlığın en önemli göstergesi olarak öne çıkarmıştır.⁴¹ Savaşlar ve vergi kaynaklarının tahribine odaklanmasının yanı sıra, enflasyon ve cari harcamalardaki artışların mali krizi derinleştirdiği, ve en sonunda dış borçlanmaya kadar gidildiği bilgisiyle kitabını noktalamış, Osmanlı toplumunun “iktisadileşememe” sürecine özel önem atfetmiştir.

Hemen belirtmek gerekir ki, Cezar’ın bu kitabı, yayımlandığı andan itibaren çok farklı disiplinlerden gelen pek çok Osmanlı tarihi araştırmacısı tarafından referans gösterilmiş; özel olarak iktisat tarihi, askeri tarih, mimarlık tarihi, teşkilat ve idare tarihi alanlarında bir dayanak noktası olmuştur. Bahsedilen pek çok farklı alanda etki oluşturmalarının nedeni temelde kitabın kurumlar üzerine yoğunlaşmasıdır. Sayılardan ibaret istatistik serileri kurumlar anlaşılardan yarırsız kalacağından geniş çaplı ve ayrıntılı kurum incelemelerine ihtiyaç vardır, bu eser ise adeta yol gösterici bir niteliktedir. Bu bakımdan kitabın Osmanlı müesseseleri literatürünün Türkiye’deki en iyi örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Kitabın bahsedilmesi gereken kritik bir çıkarımı, reform hareketlerinin büyük krizlerden sonra ortaya çıktığıdır. III. Selim’in reformist kadrosu, kitabın ayrıntılarıyla incelediği mali bunalım neticesinde oluşmuştur.

Yayımlandığı 1986 yılında 10. Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü’nü de kazanan kitap, 1978’de ilk defa ihdas edildiğinde bu ödülü kazanan Ömer Lütfi Barkan’ın “Hüdavendigâr Livası Sayım Defterleri Mukaddimesi”nden sonra başarıya ulaşmış en önemli iktisat tarihi çalışmasıdır.⁴² Daha sonra aynı ödülü 1993’te Halil İnalçık, 1999’da Şevket Pamuk, 2000’de Edhem Eldem, 2002’de Gülten Kazgan, 2012’de ise Zafer Toprak almıştır. Tabii ki bir ödülü alıp almamak bir eserin değerini belirlememektedir, fakat Türkiye akademisinde nasıl bir yer edindiğini göstermesi bakımından alınan ödüller not edilmelidir. Yaklaşık 35 yıl önce yayımlanmış kitap, bu alanlarda kalem oynatan dikkatli araştırmacıların -kitabın mevcut baskısı olmamasına rağmen- hiçbir şekilde görmezden gelemeyeceği bir başucu eseri olma vasfını hâlâ sürdürmektedir.

İktisadi Düşünce ve Reformlar

İktisadi düşünce tarihi açısından Süleyman Penah Efendi’nin sosyal, ekonomik ve mali görüşlerini ele aldığı makalesinde Cezar, bu yazarın Osmanlı Devleti ve Batılı devletler arasındaki ilişkiler, eğitim ve bilim, tarımsal ve sınai üretim, devlet ve devlet adamları, maliye, toprak rejimi, ticaret ve para üzerine

⁴¹ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 308.

⁴² Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, “Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülleri” (Erişim 1 Şubat 2024).

dağınık biçimde ifade ettiği görüşlerini başlıklar altında toparlamıştır.⁴³ 1986'da yayımlanan kitabının “Yeni Politika Arayışları: Bazı Osmanlı Aydınlarının Teşhis ve Önerileri” bölümünde daha çok Penah Efendi'nin maliye üzerine görüşlerine yer veren Cezar, bu makalede ise ayrıntılara inerek bir Osmanlı düşünürünün düşünce dünyasını derinlemesine aktarmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere, mali bunalım dönemlerini takiben ortaya çıkan geniş reform hareketleri burada Penah Efendi üzerinden takip edilmiştir. Benzer şekilde, fakat bu defa mimarlık tarihiyle yakınlaşarak kaleme aldığı diğer bir makale, çekilmesi planlanan Mimar Sinan belgeseli için bilim ve sanat adamlarından oluşturulan ekibe bir iktisat tarihçisi olarak Cezar'ın da katılması neticesinde ortaya çıkmıştır.⁴⁴ “Sinan Çağı” olarak adlandırılan 16. yüzyılda mimari etkinlik ile iktisadi yapı arasındaki ilişkileri ele alan bu çalışma, aynı zamanda bu yüzyılın özet bir iktisadi tarihi olarak okunabilir.

Biri Sultan II. Mahmud dönemi reformları seminerinde Tanzimat dönemi üzerine⁴⁵ ve bir diğeri Fransız İhtilali'ne dair bir kolokyumda Nizam-ı Cedid reformları üzerine⁴⁶ iki farklı toplantıya iki hafta arayla (sırasıyla, 28-30 Haziran ve 10-12 Mayıs 1989) katılan Cezar, incelediği bu iki döneme dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Tanzimat hareketini, sistemi rasyonelize etme olayı olarak yorumlamış, Tanzimat öncesi dönemde bazı devlet mekanizmalarının bozulması sonucunda bu şekilde bozuk sistemi rasyonelize etmenin doruk noktasına ulaşıldığını söylemiştir. Tanzimat'a dair sıklıkla tekrarlanan yanlış bilgilere (mesela Tanzimat'ın sanki tüm Osmanlı topraklarında uygulanıyormuş gibi ele alınmasına) de dikkat çekmiştir. Fransız İhtilali kolokyumunda ise Nizam-ı Cedid reformları ile bu ihtilalin dönem olarak çakışması üzerinde durmuş, iki hareketin karşılaştırmasını yaparak farklılıklarını ortaya koymuştur. Cezar'a göre

⁴³ Yavuz Cezar, “Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi'nin Sosyal, Ekonomik ve Mali Konulardaki Görüş ve Önerileri”, *Toplum ve Bilim*, 42 (1988), s. 111-132. Aynı metin 1995 yılında başka bir kitapta tekrardan yayımlanmıştır. Yavuz Cezar, “Osmanlı'nın Geri Kalmışlığı Konusunda Erken Bir Teşhis: 18. Yüzyıl Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi'nin Görüş ve Önerileri”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, ed. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s. 83-102.

⁴⁴ Yavuz Cezar, “16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Tarihi ve Mimar Sinan”, *Tarih ve Toplum*, 11/62 (1989), s. 30-36. Bu metin, ünlü yönetmen Süha Arın'ın hazırladığı “Dünya Durdukça” isimli Mimar Sinan belgeseli için yapılan toplantılarda Cezar'ın sözlü olarak ifade ettiği görüşlerin bir araya getirilerek yazıya dökülmüş halidir.

⁴⁵ Şerafettin Turan, Yavuz Cezar, Cevdet Küçük, Ercüment Kuran – Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Panel: Tanzimatın Türk Toplumuna Getirdikleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler (28-30 Haziran 1989)*, ed. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1990, s. 195-211.

⁴⁶ Yavuz Cezar, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Çağdaşlaşma Sürecinde Selim III Dönemi: Nizam-ı Cedid Reformları”, *De la Révolution française à la Turquie d'Atatürk: la modernisation politique et sociale, les lettres, les sciences et les arts: actes des colloques d'Istanbul (10-12 mai 1989)*, ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont – Edhem Eldem, ISIS Press, İstanbul 1990, p. 57-70.

Fransız İhtilali fikirlerinin Osmanlı'daki reform hareketinin biçimlenmesinde herhangi bir rolü ve etkisi olmamış, zira Nizam-ı Cedid, Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerinin bir sonucu olarak doğmuş ve uygulanmıştır. Elbette İhtilal'in Osmanlı topraklarında yankıları hissedilmiş, fakat III. Selim'in reformları başka bir arayışın sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bu tespitin ardından Cezar, padişahın timar sistemi, donanma ve tersane, maliye, İstanbul'un iaşesi, idari-mülki ve dışa açılma düzenlemelerine odaklanarak reformların iç yüzünü ayrıntılandırmıştır.

İktisat Tarihi ve Tarihçiliği Üzerine

İktisat tarihi disiplini hakkında kaleme alınan metinler, genel olarak, bu disiplinin iktisat ve tarih bilimlerinin hangisinden doğduğu ve/veya bu iki bilime olan gerek metodolojik gerek amaçsal yakınlığı ve uzaklığı tartışmalarına yoğunlaşır.⁴⁷ Genel tartışmalara girmeden, Cezar'ın kendi çalışma alanını nasıl gördüğü ve değerlendirdiğini incelemek yerinde olacaktır. Bu noktada ilk söylenmesi gereken, iktisat ve tarih bilimleri arasında Cezar'ın iktisat tarafında net bir şekilde konumlandığıdır. Ona göre iktisat tarihi disiplini tarihin değil, iktisadın bir yan koludur, tarihi gelişmesi bu yöndedir; kendi ifadesiyle “*iktisat tarihçiliği bir tür tarihçilik olmaktan ziyade aslında bir tür iktisatçılıktır*”.⁴⁸ Bir iktisat tarihçisi tarihe bir iktisatçının terminolojisi ile yaklaşır ve tarihi onun tahlil aletleri ile inceler.⁴⁹ Eğer çalıştığı dönem modern kapitalizmin gelişme dönemleri ise ve bol miktarda sayısal veriye ulaşabiliyorsa, günümüzdeki genel iktisatçıların yaptığı gibi, iktisatçılığın getirdiği bilgi ve hünerleri sergileme olanağı da bulur. Cezar bu aşamada iktisat tarihçiliğinde oluşması muhtemel iki tuzağa dikkat çeker: 1) iktisadi olaylar tarihçisi olma tuzağı, 2) ekonomizm tuzağı. Birinci tuzak,

⁴⁷ Eyüp Özveren, “İktisat Tarihçilerinin Görgüsü, Bilgisi; ya da İktisat Tarihi Eğitim-Öğretiminde Ders Kitapları”, *İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar*, ed. Ulaş Karakoç – Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 381-419.

⁴⁸ Yavuz Cezar, “Osmanlı İktisat Tarihçiliğinde Zaman İçinde Ortaya Çıkan Değişme ve Gelişmeler Üzerine”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999)*, ed. Alaaddin Aköz vd., Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2000, s. 737.

⁴⁹ Bu noktada, Murat Koraltürk'ün iktisat tarihi ve iktisadi tarih ayrımı önem kazanmaktadır. İktisat tarihi, iktisatçı kimliği ağır basan kişilerin; iktisadi tarih ise diğer disiplinlerden kişilerin, ki çoğunlukla tarih formasyonu almış olanların, iktisadi olarak nitelendirilebilecek araştırmalarına denilebilir. Koraltürk'a göre tarihçiler tarafından yapılan iktisadi tarih çalışmaları iktisat tarihinkinden daha fazladır. Ayrıca bunlar arasında belge yayını şeklindeki tahrir ve temettüat defteri çalışmalarının akademik yönlerini tartışmalı bularak bunların iktisat tarihi değil, iktisadi tarih dahi olmadığını vurgular. Murat Koraltürk, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye İktisat Tarihi Çalışmaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD): Türk İktisat Tarihi Sayısı*, 1/1 (2003), s. 66-67.

kapitalizm öncesi dönemleri inceleyen iktisat tarihçilerinin, ekonominin dinamiklerini oluşturan o döneme özgü yeni değişkenleri keşfetmek ve analizi bunlarla yürütmekten ziyade iktisadi olay ve olguları peş peşe sıralamasıdır. Bu bir iktisat tarihçiliği değil, olsa olsa bir çeşit tarihçiliktir.⁵⁰ Cezar'a göre ikinci tuzak ise, bu tuzağa genelde iktisat tarihçiliğini "beceremeyen" iktisatçıların düştüğünü not ederek, 20. yüzyıl ekonomilerine özgü değişkenlerin ya incelenen tarihi döneme uyarlanmadan bir bütün olarak taşınması ya da 20. yüzyıl iktisatçılarının dışsal olarak analiz dışı tuttuğu unsurların o tarihi dönemde içsel olduğunun gözden kaçırılmasıdır. Sonuç olarak, iyi bir iktisat tarihi çalışması, iktisat biliminin o güne kadar ürettiği iktisadi kural, yasa ya da teorilerin test edilmesine hizmet eder ve iktisatçıların vazgeçemeyecekleri bir ilgi alanı olma iddiası taşır.

Burada, Barkan'ın "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri" makalesini⁵¹ örnek gösteren Cezar, bu çalışmayı Barkan'ın çalışmalarının doruk noktası olarak nitelemiştir. Barkan'ın daha önce ciltler halinde yayımladığı çalışmalarının, bu makalede sadece bir tablonun bir sütununu doldurabilmek ya da bir grafikteki beş santimlik bir çizginin bir buçuk santimini doğru çizebilmek için yapıldığı noktasından hareket ederek, bu makalenin aslında 30 yıllık birikimin bir ürünü olduğunun altını çizmiştir.⁵² Cezar'ın dikkatleri üzerine çekmek istediği nokta, bu makalede iktisat terminolojisinin ve metodolojisinin kullanılmasıyla neticede ortaya bir iktisadi olaylar tarihi değil bir iktisadi analiz konulmasıdır. Eğer makaledeki üstün soyutlama becerisi olmasaydı, yani Barkan olaya hikayeci bir klasik tarihçi gibi yaklaşıyor olsaydı, bu makalenin elli sayfaya sığdırılması mümkün olmayacaktı. Her ne kadar böyle bir soyutlamaya imkan veriyor olsa da Türkiye'de mevcut iktisat tarihçiliğini de eleştirmekten geri durmayan Cezar, sadece Osmanlıca bilmenin ve Osmanlı Arşivi'ni kullanabilmenin iktisat tarihçisi olmak için yeterli olmadığını vurgular.⁵³ Arşiv belgelerinden elde edilen sayısal verileri kullanmanın bir yöntemi olduğunu söyledikten sonra, olduğu gibi bu verileri tablolaştırmanın ve yayımlamanın sakıncalarına dikkat çeker.⁵⁴ Ayrıca ona göre iktisat formasyonu almamış kişilerin

⁵⁰ Cezar, *Osmanlı İktisat Tarihçiliği*, s. 738.

⁵¹ Ömer (Lütfi) Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bellekten*, 34/136 (1970), s. 557-607.

⁵² Barkan'ın akademik çalışmalarına dair genel bir değerlendirme için bkz. Coşkun Çakır, "Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine: Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan", *Doğu Batı Türk Düşünce Serüveni: AkademiDekiler*, 3/12 (2000), s. 35-64.

⁵³ Cezar, "Açılış Konuşması", s. 117.

⁵⁴ BİSAV, *Türkiye'de İktisat Tarihçiliği*, *Yavuz Cezar*. Halil İnalcık'ın desteğiyle Devlet İstatistik Enstitüsü'nün başlattığı ve yönetmeni Şevket Pamuk olan Tarihi İstatistikler Dizisi projesinde dış ticaret (Şevket Pamuk), nüfus (Cem Behar), tarım (Fevfik Güran), sanayi (Gündüz Ökçün), eğitim (Mehmet Ö. Alkan), fiyatlar ve ücretler (Şevket Pamuk) istatistik serileri ciltler halinde yayımlanmışken çıkması planlanan maliye (Cezar) cildi tamamlanmamıştır.

gerek iktisat formasyonu alan öğrencilere eğitim vermesi⁵⁵ gerek iktisat tarihi araştırmasına soyunması kötü sonuçlar getirmiştir. Nihai olarak ise şunları söylemiştir: iktisat teorisinin ilham kaynağı iktisat tarihidir. Güçlü bir iktisat tarihi ekolü yoksa, güçlü bir iktisat teorisi ortaya koyma olasılığı da azalmıştır.

Cezar'ın iktisat tarihini iktisat ve tarih bilimleri arasında nerede konumlandığını açıkladıktan, yani iktisat tarihinin *ne* olduğuna dair düşüncelerini gözden geçirdikten sonra, pek çok çalışmasında üzerinde durduğu ve her iktisat tarihi çalışmasının sahip olması gerektiğini düşündüğü önemli bir özelliğe de vurgu yapmak gerekir: multidisipliner nitelik. Yine bir Barkan örneği üzerinden ilerleyerek, ticaretin maddi unsurlarını detaylarıyla incelemiş olan bu iktisat tarihçisinin başlattığı çalışmaların, ardıllarının iktisadi ve ticari hayatın maddi unsurlarıyla bağlantıları ihmal etmeleri nedeniyle kesintiye uğradığını belirtmiştir.⁵⁶ Çoğunlukla sanat ve mimarlık tarihçilerinin incelediği bu maddi unsurlar (han, kervansaray, köprü, hamam, imaret, su yolları gibi) iktisat tarihçileri için kritik önemde olmalarına rağmen, akademik çalışmalara sadece birtakım belge ve sayısal veriler yoluyla dahil edilmeye başlanmış, ayrıca bahsedilen iki disiplinin ortaya koyduğu literatürle bağlar koparılmıştır. Cezar'ın önerisine göre disiplinler arasında daha yakın ve yoğun bir ilişki geliştirilmelidir, aksi halde bu daraltılmış literatürler ile anca yanlış bir temelden yanlış sonuçlara ulaşılabilir. Bir sonraki bölümde görüleceği üzere, bu önerisini Cezar bizzat hayata geçirmiş ve multidisipliner nitelikte bir dergi yayınlama projesi ortaya çıkmıştır.

Profesörlük, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Toplum ve Ekonomi Dergisi (1991-2001)

Yavuz Cezar, 1991 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde profesörlüğe yükselmiştir. 1993 yılında ise İktisat Fakültesi'nden ayrılarak İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 1992'de yeni açılan İktisat bölümüne geçmiştir.⁵⁷ Profesör olduğu yıl önemli bir girişimde bulunarak, multidisipliner bir yaklaşım benimseyen Dünü ve Bugünüyle Toplum ve

⁵⁵ İktisat tarihinin eğitimdeki yeri hakkında bkz. Yavuz Cezar, "İktisat Tarihinin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri Üzerine", *İktisat Dergisi*, 254 (1986), s. 19-22.

⁵⁶ Yavuz Cezar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Maddi Unsurları Üzerine", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, ed. Fatma Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 3, 6. Ona göre, özellikle babası Mustafa Cezar'ın mimarlık tarihi çalışmaları sonucu üzerine dikkat çektiği maddi unsurların iktisat tarihçileri tarafından ele alınması, kullanılması yüksek riskler barındıran sayı yığınlarından daha iyi sonuçlar verebilir.

⁵⁷ Siyasal ile İktisat fakülteleri arasında her zaman yakın bir ilişki olmuş, hatta Hukuk Fakültesi'nden 7 öğretim üyesi 1979'da Siyasal'ı kurduktan sonra İktisat Fakültesi'nden pek çok öğretim üyesi buraya geçiş yapmıştır. Fakültenin tarihçesi için bkz. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (İstanbul SBF), "Fakültemiz: Tarihçe" (Erişim 1 Şubat 2024).

Ekonomi dergisi Cezar editörlüğünde yayınlanmaya başlamıştır.⁵⁸ Kendi ifadesiyle “*bemen her türlü ekonomik/ toplumsal sorunun, geniş bir zaman boyutu içerisinde ele alınıp irdeleneceği bir bilimsel dergi olma niyet ve arzusuyla*” yayın dünyasına adım atan bu dergi, ekonomiden antropolojiye, istatistikten sosyo-ekonomik tarihe kadar pek çok alandan araştırma ve inceleme yazılarını kabul etme, toplumsal/beşeri bilimlerin tüm zenginlik ve çeşitliliğini içermeye iddiasındadır. Gerçekten de pek çok önemli ismin makalesinin yayımlandığı dergi, son sayısı olan 10. sayıya kadar yedi yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüştür (1991-1997), sadece belirli bir alanın dergisi olmayarak beşeri ve toplumsal bilimlerde ortak bir dilin oluşması noktasında önemli bir deneme niteliğinde olmuştur.⁵⁹

Mehmet Genç, Şevket Pamuk, Edhem Eldem, Zafer Toprak ve Haydar Kazgan gibi iktisat tarihçilerinin kaleme aldığı makalelerin yanı sıra Yavuz Cezar da editörü olduğu dergide dört makale ile yer almıştır. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti’nde yeni teknolojileri uygulama ve sınai tesis kurmayla alakalıdır.⁶⁰ Osmanlı arşivindeki belge bolluğuna vurgu yapan Cezar, Osmanlı sanayisine ve sanayileşmesine dair yeterince çalışma yapılmadığını ve arşivdeki bu belgelerden/deFTERlerden yararlanılması gerektiğini ifade ederek yirmi dört farklı belgenin transkripsiyonunu vermiştir. Çok daha öncesinde Edward Clark’ın Osmanlı sanayisi üzerine yazdığı makalesini yayımlandığı yıl çevirdiğini ve bu konuyla ilgilendiğini bu noktada hatırlatmakta yarar var.⁶¹ Ardından, Osmanlı Devleti’nin merkez mali bürokrasisi üzerine önemli ve birbirini tamamlayıcı nitelikteki iki makale ile 18. yüzyılda ve Tanzimat öncesi dönemde Bab-ı

⁵⁸ Derginin Mart 1991 tarihli ilk sayısında yayın kurulu üyeleri, sonrasında değişmekle birlikte, şu şekildedir: Şükrü Hanioglu (siyaset bilimi), Merih İpek (istatistik), Oğuz Oyan (maliye), Faruk Sönmezoglu (uluslararası ilişkiler), Burhan Şenatalar (maliye). Üyelerin her biri İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunudur.

⁵⁹ Toplamda 10 sayı çıkarılan bu derginin tarihçesi şöyledir: Sayı 1 (Mart 1991), 2 (Eylül 1991), 3 (Nisan 1992), 4 (Nisan 1993), 5 (Eylül 1993), 6 (Mayıs 1994), 7 (Ekim 1994), 8 (Temmuz 1995), 9 (Nisan 1996), 10 (Temmuz 1997).

⁶⁰ Yavuz Cezar, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sınai Tesis Kurma Çabalarından Örnekler”, *Düni ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 1 (1991), s. 161-186.

⁶¹ Orijinal makale 1974 yılında İngiltere’de yayımlanmıştır. Edward C. Clark, “The Ottoman Industrial Revolution”, *International Journal of Middle East Studies*, 5/1 (1974), p. 65-76. Aynı yıl Cezar’ın çevirisi çıkmıştır. Edward C. Clark, “Osmanlı Sanayi Devrimi”, çev. Yavuz Cezar, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 14/82-83-84 (1974), s. 16-24. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, 2006 yılında tekrardan yayımlanmıştır. Edward C. Clark, “Osmanlı Sanayi Devrimi”, çev. Yavuz Cezar, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlioğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 467-480. Cezar’ın diğer iki önemli makale çevirisi ise şöyledir: Bistra Cvetkova, “XV-XVI. Yüzyıllarda Balkan Topraklarındaki Bazı Limanların Rejimi”, çev. Yavuz Cezar, *Toplum ve Bilim*, 8 (1979), s. 3-11; Gilles Veinstein, “XVI. Yüzyılda Karadeniz’in Kuzeyindeki Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri”, çev. Yavuz Cezar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan*, 43 (1987), s. 79-109.

Defteri'nin bir bütün olarak incelemesini yapmıştır.⁶² Burada, Osmanlı mali tarihinin temellerini anlamak için mali örgüt ve bürokrasiye özel bir önem atfederek, bir devletin mali politika uygulamaları ve bu politikaların etkinliği sorununun örgütlenme ve mali kurumlardan ayrı düşünülmemeyeceğini söylemiştir. Kendi ifadesiyle “*ekonomik, sosyal ve teknolojik koşulların veri kabul edildiği bir toplumsal düzende, fiilen uygulanan ya da en etkin biçimde uygulanabilecek mali politikaların sınırlarını mali örgüt ve bürokrasi belirler*”, sonuç olarak bürokrasi üzerine eğilmek onun için bir zorunluluk halini ifade etmektedir. Her iki makalede de kendi dönemlerinin karakteristiğini ve değişim dinamiğini ayrıntılarıyla inceledikten sonra bu iki dönemi birbiriyle karşılaştırmış ve bu derece karmaşık bir konuyu ziyadesiyle aydınlatmıştır. Dergideki son makalesinde, Tevzi Defterleri üzerinde durarak 18. yüzyılda yeni bir taşra maliyesinin oluşturulma sürecini incelemiştir.⁶³ O kadar ki, bu alanın Osmanlı mali tarihinde ayrı bir sektör olarak nitelendirilebilecek bir öneme ve büyüklüğe erişmesine neden olacak şekilde halktan tahsil edilen “katkı payı” niteliğindeki meblağların yıllık tutarı, devletin merkezdeki hazineleri ölçüsünde ayrı bir bütçe oluşturacak boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin klasik mali sisteminde sektörler arasında paylaşılan fiskal gelir, 17. yüzyılda ihtiyaçlar oranında daha fazla büyütülememiş, mesele artık 18. yüzyılda bu sektörlerin kendi aralarında toplam gelirden pay alma savaşına dönüşmüştür. Çekişmede bir taraf olan “merkez” de mali kaynakları merkezde toplamak biçiminde bir irade ortaya koymuş, bunun sonucunda yereldeki yöneticiler eski gelirlerinden yoksun kalmıştır. Yeni gelir kaynakları arayarak kayıplarını telafi yoluna giden yerel yöneticiler, timar sisteminin tasfiye süreci ile beraber, yukarıda bahsedilen yeni sektörü yaratırcasına “vilayet masrafı” adlı uygulamayı yürürlüğe koymuştur. Yeni sektörün taşradaki doğal bir sonucu olarak parasallaşma hızlanmış, yerel güçlerin mali sistemde kendilerine yer edinebilecekleri bu alan

---

⁶² Yavuz Cezar, “Osmanlı Devleti'nin Merkez Mali Bürokrasi Tarihine Giriş: XVIII. Yüzyılda Bab-ı Defteri”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 4 (1993), s. 129-160; Yavuz Cezar, “Osmanlı Geleneksel Mali Örgütünde Çözülme Yılları: Tanzimat Öncesi Bab-ı Defteri”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 7 (1994), s. 127-159. Bu iki makalenin genel bir değerlendirmesini, 1995 yılında Almanya-Heidelberg'de katıldığı VII. International Congress on the Economic and Social History of the Ottoman Empire adlı toplantıda tebliğ olarak sunmuş ve bir yıl sonra da yayımlamıştır. Yavuz Cezar, “Reflexion sur l'évolution de la bureaucratie financière de l'empire ottomane aux 18ème et 19ème siècles”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14 (1996), p. 7-13.

⁶³ Yavuz Cezar, “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 9 (1996), s. 89-143. Aynı yıl bu çalışmayı Prag'da düzenlenen XII. Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi (CIEPO) Kongresi'nde sunulmuş, iki yıl sonra ise yayımlanmıştır. Yavuz Cezar, “Comments on the Financial History of the Ottoman Provinces in the 18th Century: A Macroanalysis”, *Essays on Ottoman Civilization: Proceedings of the XIIth Congress of the Comité International d'études Pré-Ottomanes et Ottomanes*, Archiv Orientalni, Praha 1998, p. 85- 92.

nihayetinde devlet tarafından zamanla meşrulaştırılmıştır. Bu sürecin en önemli çıktısı Tevzi Defterleri olmuştur. Cezar'ın özellikle vurguladığı merkez-taşra ilişkilerindeki değişim, bu yönlerden son derece ilginç olup Osmanlı mali tarihini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.⁶⁴ Bahsedilen genel çerçeveyi sunmak üzere 1992 yılında Cambridge'de düzenlenen The Ottoman Empire in the Eighteenth Century sempozyumuna katılan Cezar, o güne kadar 18. yüzyıl Osmanlı maliyesi üzerine yaptığı çalışmaların özeti denilebilecek mahiyette bir bildiri sunmuştur.⁶⁵

Tarih Vakfı'nın Eyüp Projesi kapsamında, 18. yüzyılın Eyüp'ünü kadı sicilleri üzerinden inceleyecek olan Halil İnalçık başkanlığındaki tarih ekibinde Yavuz Cezar'ın yanı sıra Suraiya Faroqhi, Tülay Artan, Mehmet Akif Aydın, Feridun Emecen ve Stefan Yerasimos gibi önemli isimler yer almıştır. Her ismin farklı bir vechesini incelediği Eyüp tarihinde, Cezar'ın ele aldığı mesele para ve kredi olmuştur.⁶⁶ Öncelikle kredinin tanımını yapma ihtiyacı duyan Cezar, geniş anlamıyla dahil edilebilirse de her borç-alacak ilişkisinin kredi kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğini, kredinin bir fiyatının (faiz) ve süresinin (vade) olduğunu belirtmiştir. Borç-alacak ertelemelerini kredi şeklinde tanımlamanın doğru olmayacağına vurgu yapmıştır. Her ne kadar İstanbul'un iktisadi olarak en canlı bölgesi olmamasına rağmen, 18. yüzyıl ortalarında Eyüp'ün parasal ekonomi ile tamamen bütünleştiği sonucuna ulaşan Cezar, kredi mekanizmasının yaygın şekilde işlediğini ve ticari hayatın içindekiler kadar sıradan kişilerin dahi ellerindeki parasal olanakları değerlendirdiklerini ortaya koymuştur.

Osmanlı vergi sistemi üzerine 1999 yılında bir makale kaleme alan Cezar, temel amacının Tanzimat öncesi vergi sistemini incelemek, sistemde modernleşmeyi engelleyen unsurlara ve darboğazlara değinmek ve ayrıca yenilikleri ortaya koymak olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Öncelikle Osmanlı vergi sisteminin yapısını ele almış, bu sırada kritik bir not düşerek, çoğu çalışmada

⁶⁴ Bayraktar, "Osmanlı Maliyesi Üzerine", s. 129-130.

⁶⁵ Sempozyumda sunulan bildiri özetleri aynı yıl yayımlanmıştır. Yavuz Cezar, "The Role of Financial Factors in the Structural Changes in the Ottoman Empire", *Turkish Studies Association Bulletin*, 16/2 (1992), p. 198-200. Bildirinin tam metni önce Türkiye'deki, sonrasında ise İtalya'daki bir dergide basılmıştır. Sırasıyla: Yavuz Cezar, "The Role of Financial Factors in the Structural Changes in the Organization of the Ottoman Empire in the 18th Century", *İstanbul Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11-12-13 (1995), p. 111-114; Yavuz Cezar, "From Financial Crisis to the Structural Change: the Case of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno*, 79/1 (1999), p. 49-54.

⁶⁶ Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", *Eyüp'te Sosyal Yaşam: 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında*, ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 15-32.

⁶⁷ Yavuz Cezar, "Osmanlı Vergi Sistemindeki Darboğazlar ve Sistemi Yenileştirme Yönünde Ortaya Çıkan İlk Gelişmeler Üzerine", *İktisat Dergisi*, 394 (1999), s. 47-51.

yapıldığı gibi vergilerin adlarını ve çeşitlerini sıralamanın vergi sistemini incelemek anlamına gelmediğini, vergilerin nitelikleri ve tahsil usullerinin de çalışmalara dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha çok mukataa ve tabii olarak iltizam, malikane ve esham uygulamaları üzerinde durarak Osmanlı vergi sisteminin nasıl işlediğini, her zaman olduğu gibi arşiv malzemesini kullanarak, açıklamıştır. Durum ve sorun tespiti yaptıktan sonra, makalenin asıl meselesi olan vergi sisteminin modernleşmesi üzerine eğilmiştir. Yapı itibarıyla reforma engel oluşturan mukataalar kaldırılmadan ya da nitelikleri değiştirilmeden zikredilen modernleşmenin sağlanamayacağından bahsetmiş, fakat aynı zamanda Tanzimat'ın bu yapıları kaldırmasının modernleşmenin önünü açtığı şeklinde okunamayacağını iddia etmiştir. Cezar'ın buradaki en önemli tespiti, Tanzimat'tan önce dahi, her ne kadar ismen mukataa olarak kaydedilseler de bazı mukataaların içerik ve mahiyetinin değiştiği ve bu durumun Tanzimatçılar açısından bir kolaylık sağladığıdır.⁶⁸

Yıldız Teknik Üniversitesi'ne Geçiş ve Yeni Araştırmalar (2001-2013)

1993 yılından itibaren görev yaptığı Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun aldığı karar ile, Üniversite bünyesi içerisinde aynı ismi taşıyan fakülte ve bölümlerin bulunduğu gerekçesiyle İktisat, İşletme ve Maliye bölümleri 1999 yılında kapatılmış ve bu yıl, sadece Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerine öğrenci kabul edilmiştir.⁶⁹ Bu sürecin sonunda Cezar, aslında tüm akademik hayatını geçirdiği İstanbul Üniversitesi'nden ayrılarak 2001 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü'ne geçmiş ve İktisat Tarihi Anabilim Dalı başkanı olmuştur.

Geçiş takiben, zikredilmesi gereken iki önemli gelişme yaşanmıştır. İlk olarak, Kemal H. Karpat'ın (1923-2019) 2001-2002'de misafir öğretim üyesi olarak Yıldız Teknik Üniversitesi'nde ders vermesinde Cezar'ın etkisi vardır. Karpat, Wisconsin Üniversitesi-Madison'da tarih profesörü olarak görev yapsa da sıklıkla Türkiye'ye gelmiş ve kimi zaman bazı üniversitelerde dersler vermiştir.⁷⁰ İkinci olarak, Karpat ve Cezar bu dönem aynı kurumda ders verirken bazı yeni proje fikirleri gündeme gelmiştir. Karpat, Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesinde bir Türk Dünyası Araştırmaları Araştırma Merkezi kurmayı

⁶⁸ Cezar, "Osmanlı Vergi Sistemi", s. 50.

⁶⁹ İstanbul SBF, "Fakültemiz: Tarihçe".

⁷⁰ A. Deniz Balgamış – Alim Arlı, "Vefeyât: Kemal H. Karpat (1923-2019)", *Osmanlı Araştırmaları*, 55 (2020), s. 343-354. Türkiye'de misafir öğretim üyesi olarak bulunduğu örnekler: ODTÜ (1968-1971), Bilkent Üniversitesi (1992-1993), Yıldız Teknik Üniversitesi (2001-2002). İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ise 2010-2019 yılları arasında öğretim üyesi olarak bulunmuş ve son zamanlarını burada geçirmiştir.

önermiştir. Aralarında devam eden fikir alışverişinin sonunda, dönemin rektörü Ayhan Alkış'ın da desteğiyle, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Araştırmaları Merkezi 2003 yılında kurulmuş ve merkezin müdürlüğüne Yavuz Cezar geçmiştir.⁷¹ Araştırma merkezinin temel amacı “*Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihini yeni bir anlayış çerçevesinde dinamik kavramlar ve yöntemlerle araştırmak, incelemek ve anlatmak*”tır. Gerçekleştirmek için pek çok önemli hedef belirleyen merkez, kurumsal istikrarın sağlanması adına bireysel çabaların yeterli olmadığına bir göstergesi olarak kısa ömürlü olmuştur.

Akademik kariyerindeki bu değişim döneminde, ilk toplantısı iktisat tarihçileri tarafından Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde düzenlenen Voyvoda Caddesi Toplantıları'nda Yavuz Cezar da çok önemli bir konuşma yapmıştır.⁷² Konuşmasında para ve iktidar ilişkisini ele almış; parayı zenginlik, iktidarı ise kudret olarak tanımladıktan sonra “*Osmanlı'da iktidarın kaynağı paradır veya onun sağladığı güçtür*” tezini ileri sürmüştür. Padişahların asıl güçlerinin kendi iç hazinelerine, yani Ceb-i Hümayun'a dayandığını belirten Cezar kan bağı, dinsel temsil, hükümdarın kişisel gücü/karizması ve komutanlık yeteneklerinin önemini vurgulamakla birlikte iktidarın kaynağının parada olduğunu belirtmiştir. Kişisel olan ile miri olanın ayrışması, mesela havass-ı hümayun ile havass-ı vüzeranın sınırlarının belli olması, Mısır gibi özel bir eyaletin gelirinin doğrudan Enderun'a gelmesi, avaid ve caize ödemelerinin ve müsaderelerden elde edilen gelirlerin iç hazinede toplanması bu meselede önemli görünmektedir. Hükümdarın kişisel serveti ile siyasal gücü arasında bir paralellik tespit eden Cezar, iç hazinenin zayıflaması ve daralmasının incelenmesinin, aslında Osmanlı'da iktidarın niteliği ve değişimi hakkında da önemli ipuçları verebileceğini belirtir. Tanzimat'a doğru giderek zayıflayan iç hazine, başka faktörlerin yanı sıra, örneğin II. Mahmud tarafından Mansure Hazinesi'ne büyük bir fedakarlıkla aktarılan meblağlardan sonra iyice önemini yitirmeye başlamıştır. Halihazırda 17. yüzyıldan beri süreklilik gösteren mali krizler, pek isteksiz olsa da, hükümdarın kendi hazinesinden “bütçe” açıklarının kapatulmasını zorunlu kılmış, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte merkezi hazine ciddi anlamda büyümüş ve önem kazanmıştır. Bu aşamada artık sultanlar ve hanedan mensupları, her ne kadar birikimleri ve özel mülkleri olsa da, merkezi devlet bütçesinden maaş alan görevliler haline gelmiştir. İktidar meselesini bir iktisat tarihçisi olarak ele alan

⁷¹ Araştırma merkezinin kuruluş yönetmeliği için bkz. Resmî Gazete 25293 (18 Kasım 2003). Yönetmelikte 2015 yılında değişiklik yapılmıştır. Resmî Gazete 29357 (16 Mayıs 2015).

⁷² Yavuz Cezar, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para ve İktidar İlişkisi Üzerine”, *Voyvoda Caddesi Toplantıları 2000-2001* (Erişim 1 Şubat 2024).

Cezar, tüm birikimine dayanarak farklı araştırma sorularını da gündeme getirecek türde bir konuşma yapmıştır.⁷³

2004 yılına gelindiğinde Cezar, önemli katkılar yapacağı bir alana girmiş, zamanında Ömer Lütfi Barkan'ın asistanlığını da yapmış olan Gülten Kazgan'a ithaf edilen armağan kitabında çok önemli bir çalışmasını yayımlamıştır.⁷⁴ Osmanlı Devleti'ndeki sarrafları incelediği bu çalışmasında sarrafların kimlikleri ve statüleri; sarrafların tipleri, görevleri ve nizamları; sarrafların cezalandırılması (katl, müsadere, sürgün); sarrafların varlıkları, terekeleri ve borç ilişkileri gibi pek çok detay ortaya çıkmıştır. Cezar'ın yaptığı iki tespit son derece önemlidir: 1) 18. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl ortalarına kadarki 150 yıllık dönemde Osmanlı Devleti'nde görev yapan sarrafların neredeyse tamamı gayrimüslimdir, 2) parasallaşmanın 18. yüzyıldan itibaren bilinenden daha erken başlamasıdır. Değişik tarihlerde Osmanlı Arşivi'nden tespit edilen iki yüzden fazla sarrafın sadece beşinin Müslüman olması dikkat çekici bir durumdur. Ayrıca bu dönemde sarrafların mali iş ve işlemlerdeki öneminin literatürde zikredilen tarihlerden daha evvel arttığı görülmektedir. Cezar'ın tespitine göre, Osmanlı Devleti'nde taşrayı da kapsayan yeni bir mali teşkilat oluşmamış olduğundan ve toplanan vergi gelirlerinin merkeze aktarılmasında işlev görebilecek bir banka sistemi vücut bulmadığından sarraflar bu boşluğu doldurmak zorunda kalmışlardır. Bunlar, Tanzimat'ın ilanından sonra önemleri nisbi de olsa azalmış fakat Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma sürecine girmesiyle tekrardan kendilerine bir alan bulmuşlardır. Cezar aslında sarraflara dair ilk bulgularını 2002 yılında Londra'dan düzenlenen 15. CİÉPO Sempozyumu'nda sunmuş, fakat bildiri tam metnininin yayımlanması 2005 yılına kadar uzamıştır. Tespit ettiği sarrafların listesini de buradaki makalesinde arşiv kaynağı ve tarihi ile birlikte tablo şeklinde sunmuştur.⁷⁵ Özetle denilebilir ki, finans tarihi çalışmalarında kurumları ve aktörleri bir arada değerlendirerek bütüncül bir yaklaşım geliştirmiştir.

⁷³ İlki düzenlenen bu etkinliği, bir "yıldızlar geçidi" olarak adlandırmak doğru olacaktır. 2000-2001 eğitim-öğretim yılı boyunca her ayın bir çarşamba günü bir araya gelen iktisatçı ve iktisat tarihçileri şöyledir: Zafer Toprak, Mehmet Genç, Murat Çizakça, Şevket Pamuk, Ali Akyıldız, Nevin Coşar, Yavuz Cezar, Ayşe Buğra. Sonraki yıllarda düzenlenen İktisat Tarihi Toplantıları'nda iktisat tarihçileri Suraiya Faroqhi, Tevfik Güran ve Huricihan İslamoğlu da yer almıştır.

⁷⁴ Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi*, ed. Hilal L. Akgül – Fahri Aral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 179-208. Yine bu yıl, 2004'te Varşova'da düzenlenen CİÉPO (Centre Internationale des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes) Kongresi'ne dair özet bir yazı yayımlamıştır. Yavuz Cezar, "CİÉPO-16 Polonya'daydı: Varşova'da Osmanlı Rüzgârı", *Toplumsal Tarih*, 129 (2004), s. 24-28.

⁷⁵ Yavuz Cezar, "The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Vol. I, ed. Colin Imber – Keiko Kiyotaki, I.B. Tauris, London & New York 2005, p. 61-76.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan maaş sistemine dair bazı yorumlarda bulunduğu makalesinde Cezar, devlet tarafından düzenli ve nakdi olarak maaş (mevacib) verilen tek grubun Kapıkulu Ocakları olduğunu belirttikten sonra farklı kesimlerin (timar erbabı, kadılar, Bab-ı Defteri ve Bab-ı Ali'de çalışanlar) nasıl gelir elde ettiklerini açıklamış fakat bu yapının 18. yüzyılda değişmeye başladığını söylemiştir.⁷⁶ 17. yüzyılın ikinci yarısında artarak merkezi hazine için büyük bir finansal probleme neden olan ordu giderlerine karşılık hazine gelirleri yetmemeye başlamış, bunun sonucunda ortaya çıkan yeni gelir kaynakları arayışı neticesinde yerel yöneticiler maddi olarak sıkıntılı bir döneme girmiştir. Bunun sonucunda bu yöneticiler tarafından, Cezar'ın daha önce üzerine çalıştığı bir konu olan imdad-ı hazeriyye ve imdad-ı seferiyye diye iki farklı vergi toplanmaya başlanmıştır. Merkeze iletilen şikayetler ve talepler sonucunda bu kesime finansal destek sunmayı kabul eden İstanbul, merkez bütçesinde destek mahiyetinde yeni bir kısım oluşturmuştur. Tabii ki bu olay tüm taşra yönetici ve bürokratlarına yansımamış fakat tüm bir maaş sisteminin dönüşümünün başlangıcı olmuştur. Cezar'ın özellikle vurguladığı Zahire, İrad-ı Cedid ve Tersane Hazinelerinin personeline merkezi hazineden nakdi maaş vermeye başlanması, geleneksel maaş sisteminin değişmeye başladığının önemli bir göstergesidir.

Sonuç

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde asistanlığa başladığı 1973 yılından itibaren 40 yıldır sürdürdüğü akademik kariyerini 2013 yılında emekli olarak noktlayan Yavuz Cezar, ardında, sadece Osmanlı iktisat tarihi üzerine çalışanların değil, Osmanlı tarihiyle ilgilenen her araştırmacı ve okurun hayatlarının bir noktasında elbet karşılaşmak durumunda kalacakları, okumadan ve anlamadan ilerlemesi pek mümkün olmayacak geniş ve önemli bir külliyat bırakmıştır.

Tarihçiliğin ve özelde iktisat tarihçiliğinin “mutfağını” görmemiz açısından akademik biyografilere ihtiyaç olduğu açıktır. Biyografiler okunması keyifli ve ilgi çekici metinler olmalarının yanı sıra yeni araştırmacılar için yol gösterici ve teşvik edici etkiye de sahiptir. Kümülatif bilgi birikimi ve araştırma sürecine dair tecrübe/görgü nesiller arasında şifahen aktarılabilirdiği gibi literatüre önemli

⁷⁶ Yavuz Cezar, “Comments on the Ottoman Salary System and Its Evolution as a Key to Understand the Socio-Economic Transformation of the Empire”, *Hoca, allame puits de science: essays in honor of Kemal H. Karpat*, ed. Kaan Durukan vd., ISIS Press, İstanbul 2010, p. 52-62. Bu makalenin Türkçesi 2014 yılında yayımlanmıştır. Yavuz Cezar, “Osmanlı Maaş Sistemi ve İmparatorluğun Sosyo-Ekonomik Değişimini Anlamadaki Rolünün Gelişimi Üzerine Yorumlar”, *Karpat Koca Bir Çımar: Kemal Karpat'a Armağan*, ed. Akile Zorlu-Durukan vd., Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 71-77.

katkıları yapmış kişilerin biyografilerinin bütüncül bir bakış açısıyla kaleme alınması bunların sürekli ulaşılabilir olmasını sağlayacaktır.

Fark edileceği üzere bu makalede bilinçli şekilde sadece Yavuz Cezar'ın akademik dünyasına ve eserlerine yoğunlaşmış, genel olarak eserlerin literatürle karşılaştırmalı bir değerlendirmesi ya da eleştirel bir okuması yapılmamıştır. Verimli tartışmalara zemin hazırlayacak karşılaştırmalı ve eleştirel metinlerin ortaya konması asıl hedef olmakla birlikte Osmanlı tarihçileri ve özellikle iktisat tarihçileri üzerine akademik biyografilerin en temel hallerinin bile literatürde eksik olduğu malumdur. Üzerine ayrıntılı ve ileri araştırmalar inşa edilecek bu gibi temel incelemelerin -birkaç yeni örnek istisna tutulursa⁷⁷- henüz fazlasıyla yapılmamış olması aslında yeni projelerin geliştirilebileceği bir alan sunmaktadır. Sonuç olarak bu akademik biyografi denemesi bir başlangıç teşkil etmekte ve Osmanlı iktisat tarihçileri üzerine planlanan uzun soluklu bir araştırma projesinin ilk eseri olma özelliğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Yakup, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalıdır?", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 10 (2013), s. 147-178.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Mehmet Genç – Hac Yolunda Bir Karınca*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2022.
- BALGAMIŞ, A. Deniz – ARLI, Alim, "Vefeyât: Kemal H. Karpat (1923-2019)", *Osmanlı Araştırmaları*, 55 (2020), s. 343-354.
- BARCAN, Ömer (Lütfi), "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, 34/136 (1970), s. 557-607.
- BAYRAKTAR, Kaya, "Osmanlı Maliyesi Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD): Türk İktisat Tarihi Sayısı*, 1/1 (2003), s. 115-145.
- BİSAV (Bilim ve Sanat Vakfı), *Otobiyografik Bir Anlatı V: Türkiye'de İktisat Tarihçiliği, Yavuz Cezar* (23 Ocak 2012). https://www.bisav.org.tr/tr-TR/Bulten/165/1024/otobiyografik_bir_anlati_v___turkiye_de_iktisat_tarihciligi _ (Erişim 1 Şubat 2024).
- BOZKURT, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 11/22 (2013), s. 193-229.

⁷⁷ Abdullah Mesud Küçükcalay, *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2022; Beşir Ayvazoğlu, *Mehmet Genç – Hac Yolunda Bir Karınca*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2022; Arzu Terzi, *Mübahat S. Küçükkoğlu: Cumhuriyet'in İlk Kadın Osmanlı Tarihçisi*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2023.

- BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- CEZAR, Yavuz, “Tanzimat’tan Yeni Türkiye’ye Siyasetin Dönüşen Mimarisi Oturumu Açılış Konuşması”, *İktisat Dergisi* 42. *İktisatçılar Haftası Özel Sayısı: Yeniden Yapılanma Sürecinde İktisat, Siyaset ve İlişkiler*, 540 (2018), s. 114-117.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Maaş Sistemi ve İmparatorluğun Sosyo-Ekonomik Değişimini Anlamadaki Rolünün Gelişimi Üzerine Yorumlar”, *Karpat Koca Bir Çınar: Kemal Karpat’a Armağan*, ed. Akile Zorlu-Durukan vd., Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 71-77.
- CEZAR, Yavuz, “İkinci Baskı İçin”, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, mlf. Mustafa Cezar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. IX-XI.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticaretin Maddi Unsurları Üzerine”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, ed. Fatma Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 1-6.
- CEZAR, Yavuz, “Comments on the Ottoman Salary System and Its Evolution as a Key to Understand the Socio-Economic Transformation of the Empire”, *Hoca, allame puits de science: essays in honor of Kemal H. Karpat*, ed. Kaan Durukan vd., ISIS Press, İstanbul 2010, p. 52-62.
- CEZAR, Yavuz, “The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Vol. I, ed. Colin Imber – Keiko Kiyotaki, I.B. Tauris, London & New York 2005, p. 61-76.
- CEZAR, Yavuz, “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, *Gülten Kazgan’a Armağan: Türkiye Ekonomisi*, ed. Hilal. L. Akgül – Fahri Aral, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 179-208.
- CEZAR, Yavuz, “CİEPO-16 Polonya’daydı: Varşova’da Osmanlı Rüzgârı”, *Toplumsal Tarih*, 129 (2004), s. 24-28.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı İktisat Tarihçiliğinde Zaman İçinde Ortaya Çıkan Değişme ve Gelişmeler Üzerine”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999)*, ed. Alaaddin Aköz vd., Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2000, s. 737-741.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para ve İktidar İlişkisi Üzerine”, *Voyvoda Caddesi Toplantıları 2000-2001*.
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/180934> (Erişim 1 Şubat 2024).
- CEZAR, Yavuz, “From Financial Crisis to the Structural Change: the Case of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century”, *Oriente Moderno*, 79/1 (1999), p. 49-54.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Vergi Sistemindeki Darboğazlar ve Sistemi

- Yenileştirme Yönünde Ortaya Çıkan İlk Gelişmeler Üzerine”, *İktisat Dergisi*, 394 (1999), s. 47-51.
- CEZAR, Yavuz, “Comments on the Financial History of the Ottoman Provinces in the 18th Century: A Macroanalysis”, *Essays on Ottoman Civilization: Proceedings of the XIIth Congress of the Comité International d'études Pré-Ottomanes et Ottomanes*, Archiv Orientalni, Praha 1998, p. 85-92.
- CEZAR, Yavuz, “18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, *Eyüp'te Sosyal Yaşam: 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında*, ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 15-32.
- CEZAR, Yavuz, “Reflexion sur l'evolution de la bureaucratie financiere de l'Empire Ottomane aux 18eme et 19eme siecles”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14 (1996), p. 7-13.
- CEZAR, Yavuz, “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Mali Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 8 (1996), s. 89-143.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı'nın Geri Kalmışlığı Konusunda Erken Bir Teşhis: 18. Yüzyıl Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi'nin Görüş ve Önerileri”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, ed. Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s. 83-102.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Geleneksel Mali Örgütünde Çözülme Yılları: Tanzimat Öncesinde Bâb-ı Defteri”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 7 (1994), s. 127-159.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Devleti'nin Merkez Mali Bürokrasi Tarihine Giriş: XVIII. Yüzyılda Bâb-ı Defteri”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 4 (1993), s. 129-160.
- CEZAR, Yavuz, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sinaî Tesis Kurma Çabalarından Örnekler”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 1 (1991), s. 161-186.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Çağdaşlaşma Sürecinde Selim III Dönemi: Nizam-ı Cedid Reformları”, *De la Révolution française à la Turquie d'Atatürk: la modernisation politique et sociale, les lettres, les sciences et les arts: actes des colloques d'Istanbul (10-12 mai 1989)*, ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont – Edhem Eldem, ISIS Press, İstanbul, 1990, p. 57-70.
- CEZAR, Yavuz, “16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Tarihi ve Mimar Sinan”, *Tarih ve Toplum*, 11/62 (1989), s. 30-36.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi'nin Sosyal, Ekonomik ve Mali Konulardaki Görüş ve Önerileri”, *Toplum ve Bilim*, 42 (1988), s. 111-132.
- CEZAR, Yavuz, “İktisat Tarihinin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri Üzerine”, *İktisat*

- Dergisi*, 254 (1986), s. 19-22.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- CEZAR, Yavuz, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 924-933.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nin Malî Kurumlarından Tersane-i Âmire Hazinesi ve Defterdarlığı’nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası ve Eki”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4 (1985), s. 361-388.
- CEZAR, Yavuz, “Tanzimat’da Mali Durum: 1840 ve 1841 Yıllarında Hazinesinin Gelir ve Gideri/1841 Yılı Kesin Hesabının Çıkarılmasına İlişkin Prosedür/Günün Mali Sorunları ve Meclis-i Vâlâ’nın Aldığı Kararlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II Cavit Orban Tütengil’e Armağan*, 38/3-4 (1984), s. 291-342.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki ‘İmdadiyye’ Uygulamaları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2 (1984), s. 69-102.
- CEZAR, Yavuz, “Satış Tarihinin I. Özal’ı: 200 Yıl Önce de ‘Satış’ Vardı”, *Cumhuriyet* (3 Mart 1984), s. 1, 7.
- CEZAR, Yavuz, “Bir ‘Garip’ Eleştirisi”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 5 (1984), s. 94-96.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Devrinde İstanbul’un İaşesinde Et ve Ekmek”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. V, ed. Taha Parla, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3816-3822.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Devleti’nin Merkez Mali Tarihi Üzerine Bir Deneme (1774-1840)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1982.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Mali Tarihinde ‘Esham’ Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Belgeler”, *Toplum ve Bilim*, 12 (1980), s. 124-142.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Mali Tarihinde İmdad-ı Seferiyye ve İmdad-ı Hazeriyye İsimli Vergiler”, *First International Congress on the Social and Economic History of Turkey*, ed. Osman Okyar – Halil İnalçık, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1980, s. 37-38.
- CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi”, *Toplum ve Bilim*, 6-7 (1978), s. 111-156.
- CEZAR, Yavuz, “Bir Âyan’ın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Bellekten*, 41/161 (1977), s. 41-78.
- CEZAR, Yavuz, “The Role of Financial Factors in the Structural Changes in

- the Organization of the Ottoman Empire in the 18th Century”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11-12-13 (1995), p. 111-114.
- CLARK, Edward C., “Osmanlı Sanayi Devrimi”, çev. Yavuz Cezar, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanhoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 467-480.
- CLARK, Edward C., “Osmanlı Sanayi Devrimi”, çev. Yavuz Cezar, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 14/82-83-84 (1974), s. 16-24.
- CLARK, Edward C., “The Ottoman Industrial Revolution”, *International Journal of Middle East Studies*, 5/1 (1974), p. 65-76.
- CVETKOVA, Bistra, “XV-XVI. Yüzyıllarda Balkan Topraklarındaki Bazı Limanların Rejimi”, çev. Yavuz Cezar, *Toplum ve Bilim*, 8 (1979), s. 3-11.
- ÇAKIR, Coşkun, “Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine: Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan”, *Doğu Batı Türk Düşünce Serüveni: Akademidekiler*, 3/12 (2000), s. 35-64.
- ÇAKIR, Coşkun – AKAR, Şevket Kâmil, “İktisat Eğitiminin Beşiği: İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin Kuruluşu”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 49 (1998), s. 271-310.
- ÇİZAKÇA, Murat – PAMUK, Şevket, “İktisat Tarihi”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim “Sosyal Bilimler”*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 1997, s. 19-34.
- DARLING, Linda T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi (1560-1660)*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.
- GENÇ, Mehmet – ÖZVAR, Erol (ed.), *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler 1-2*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006.
- GENÇ, Mehmet, “Esham”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, 11 (1995), s. 376-380.
- GÜRAN, Tefik, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918*, Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, Ankara 2003.
- İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1969 Karınca Yılığ*.
- İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 75. Kuruluş Yıldönümü Albümü*, ed. Seyhun Doğan – Çiğdem Börke Tunalı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/KITAP/ekt0000014.pdf> (Erişim 1 Şubat 2024).
- İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-63).
- İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, “Fakültemiz: Tarihçe”.<https://siyasal.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce> (Erişim 1 Şubat 2024).

- KORALTÜRK, Murat, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye İktisat Tarihi Çalışmaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD): Türk İktisat Tarihi Sayısı*, 1/1 (2003), s. 65-80.
- KÜÇÜKKALAY, Abdullah Mesud, *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖZVAR, Erol, “Economic History in Turkey”, *Dove va la storia economica? Metodi e prospettive secc. XIII-XVIII.*, Firenze University Press, Firenze 2011, p. 79-104.
- ÖZVEREN, Eyüp, “İktisat Tarihçilerinin Görgüsü, Bilgisi; ya da İktisat Tarihi Eğitim-Öğretiminde Ders Kitapları”, *İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar*, ed. Ulaş Karakoç – Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 381-419.
- Resmî Gazete 29357 (16 Mayıs 2015).
- Resmî Gazete 25293 (18 Kasım 2003).
- SAYAR, Ahmet Güner, *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- TERZİ, Arzu, *Mübahat S. Kütükoğlu: Cumhuriyet'in İlk Kadın Osmanlı Tarihçisi*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2023.
- TURAN, Şerafettin vd., “Panel: Tanzimatın Türk Toplumuna Getirdikleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler (28-30 Haziran 1989)*, ed. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1990, s. 195-211.
- Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, “Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülleri”.
- <https://www.tgc.org.tr/oduller/sedat-simavi-odulleri/45-oduller/sedat-simavi-odulleri/odul-kazananlar/126-10-sedat-simavi-odulleri-1986.html> (Erişim 1 Şubat 2024).
- UZUN, Ahmet, “Yeni İktisat Tarihi Akımı ve İktisat Tarihi Yazımına Katkıları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/1 (2001), s. 80-93.
- VEINSTEIN, Gilles, “XVI. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyindeki Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri”, çev. Yavuz Cezar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan*, 43 (1987), s. 79-109.